

MAXMUDXO‘JA BEHBUDIY

Yoqubov O‘lmasbek Obidjon o‘g‘li

Kamoliddin Behzon nomidagi

Milliy rassomlik va dizayin instituti

Haykaltaroshlik yo‘nalishi 2-kurs magistr talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19381752>

Annotatsiya. Ushbu maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning ijtimoiy-ma‘rifiy faoliyati, ilmiy qarashlari va milliy taraqqiyot jarayonidagi o‘rni kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqotda Behbudiy merosining pedagogik, ijtimoiy-falsafiy va madaniy jihatlari o‘zaro bog‘liqlikda yoritilib, uning jamiyatni modernizatsiya qilish haqidagi g‘oyalari ilmiy nuqtai nazardan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, ma‘rifatparvarlik, milliy uyg‘onish, pedagogik qarashlar, ijtimoiy taraqqiyot, madaniy islohotlar, milliy ong, ilm-ma‘rifat, tarixiy meros.

Mahmudxo‘ja Behbudiy XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston ijtimoiy-ma‘rifiy hayotida muhim o‘rin egallagan yirik ma‘rifatparvarlardan biri hisoblanadi. U jadidchilik harakatining yetakchi vakillaridan bo‘lib, xalqni ilm-ma‘rifat orqali taraqqiyotga yetaklash g‘oyasini ilgari surgan. Behbudiy faoliyati Turkiston o‘lkasida yangi pedagogik qarashlarning shakllanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi. U nafaqat pedagog, balki yozuvchi, jurnalist va jamoat arbobi sifatida ham tanildi. Uning asarlarida milliy uyg‘onish va ijtimoiy taraqqiyot masalalari muhim o‘rin egallagan. Behbudiy faoliyati o‘zbek xalqining ma‘naviy rivojlanishida muhim bosqichlardan biri sifatida baholanadi. Shu sababli uning ilmiy va ma‘rifiy merosi bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab kelmoqda.

Mahmudxo‘ja Behbudiy 1875-yilda Samarqand viloyati hududida diniy bilimlari oilada tug‘ilgan. Uning otasi imom bo‘lib ishlaganligi sababli Behbudiy dastlabki bilimlarni oilasida olgan. Yoshligidan diniy va dunyoviy bilimlarga qiziqish bildirgan Behbudiy madrasa ta‘limini muvaffaqiyatli o‘zlashtirdi. U arab va fors tillarini yaxshi o‘rgandi, bu esa uning ilmiy dunyoqarashining kengayishiga yordam berdi. Keyinchalik u mustaqil ravishda tarix, geografiya va boshqa fanlarni o‘rganishga kirishdi. Behbudiy yoshligidanoq jamiyatdagi muammolar haqida chuqur fikr yurita boshlagan. Bu holat uning kelajakdagi ma‘rifatparvarlik faoliyatiga asos bo‘lib xizmat qildi.

Behbudiy jadidchilik harakatining rivojlanishida faol ishtirok etdi va yangi usul maktablarini tashkil etish tashabbusini ilgari surdi. Jadid maktablari orqali yosh avlodga zamonaviy bilimlar berish asosiy maqsad qilib qo‘yildi. U ta‘lim tizimini yangilash orqali jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkinligini ta‘kidlagan. Behbudiy fikricha, savodsizlik xalq taraqqiyotining eng katta to‘siqlaridan biri edi. Shuning uchun u maktablarda dunyoviy fanlarni o‘qitishga alohida e‘tibor qaratgan. U yozgan darsliklar o‘quvchilar uchun sodda va tushunarli tarzda yaratilgan. Bu darsliklar jadid maktablarida keng qo‘llanilgan.

Behbudiy pedagogik qarashlarida tarbiya masalasiga alohida e‘tibor qaratgan. U yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalash zarurligini ta‘kidlagan. Behbudiy fikricha, ilmiy va tarbiyali avlod jamiyat taraqqiyotining asosiy omili hisoblanadi. U maktablarni jamiyatni isloh qilishning

muhim vositasi sifatida ko'rgan. Ta'lim jarayonida o'qituvchi shaxsining ahamiyati katta ekanligini qayd etgan. Behbudiy o'qituvchilarni zamonaviy bilimlarga ega bo'lishga chaqirgan. Uning pedagogik qarashlari bugungi ta'lim tizimi bilan hamohang hisoblanadi.

Behbudiy o'zbek matbuoti rivojiga ham katta hissa qo'shgan. U gazeta va jurnallar orqali xalqni ilm-ma'rifatga da'vat etgan. Uning maqolalarida ijtimoiy muammolar chuqur tahlil qilingan. Behbudiy matbuotni jamiyatni o'zgartiruvchi muhim vosita deb hisoblagan. U matbuot orqali yangi g'oyalarni keng ommaga yetkazishga harakat qilgan. Behbudiy maqolalarida xalqni birlik va taraqqiyot sari chaqirgan. Bu faoliyati tufayli u zamonasining ilg'or ziyolilaridan biri sifatida tanilgan.

Behbudiy adabiyot sohasida ham samarali ijod qilgan. U o'z asarlarida jamiyatdagi jaholat va savodsizlikni tanqid qilgan. Ayniqsa "**Padarkush**" dramasi orqali yoshlar tarbiyasi masalalarini yoritgan. Ushbu asarda noto'g'ri tarbiya oqibatlari badiiy tasvirlangan. Behbudiy adabiyot orqali jamiyatni ma'naviy jihatdan yuksaltirishni maqsad qilgan. Uning asarlari o'z davrining dolzarb muammolarini aks ettirgan. Shu sababli Behbudiy o'zbek dramaturgiyasining asoschilaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Behbudiy dunyoqarashining shakllanishida sayohatlarning o'rni katta bo'lgan. U Rossiya va boshqa mamlakatlarda bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimini o'rgangan. Bu sayohatlar uning fikrlash doirasini kengaytirgan. Behbudiy boshqa mamlakatlarning taraqqiyot darajasini kuzatib, Turkiston jamiyati bilan solishtirgan. U taraqqiyotga erishish uchun ilm-fan va ta'limni rivojlantirish zarurligini anglagan. Sayohatlar davomida orttirgan tajribasini amaliy faoliyatida qo'llagan. Bu esa uning ma'rifatparvarlik faoliyatini yanada samarali qilgan.

Behbudiy jamoat arbobi sifatida ham faoliyat yuritgan. U jamiyatdagi islohotlarni qo'llab-quvvatlagan. Behbudiy xalq manfaatlarini himoya qilishga intilgan. U Turkistonning kelajagini zamonaviy taraqqiyot bilan bog'lagan. Behbudiy milliy o'zlikni saqlab qolish zarurligini ta'kidlagan. Uning siyosiy qarashlari ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan chambarchas bog'liq edi. Shu jihatdan Behbudiy o'z davrining ilg'or mutafakkirlaridan biri hisoblanadi.

Behbudiy hayotining oxirgi yillari murakkab siyosiy vaziyatda o'tgan. Jadidchilik harakati ayrim kuchlar tomonidan qarshilikka uchradi. Behbudiy o'z g'oyalari uchun kurashni davom ettirdi. U ma'rifat yo'lidan voz kechmadi. 1919-yilda u qatl etilgan va bu voqea Turkiston ziyolilari uchun katta yo'qotish bo'lgan. Behbudiy o'z hayotini xalq ma'rifati yo'liga bag'ishlagan edi. Uning fidokorona faoliyati tarixda chuqur iz qoldirdi.

Bugungi kunda Behbudiy merosi tarixiy va ilmiy jihatdan katta ahamiyatga ega. Uning asarlari va pedagogik qarashlari hozirgi davrda ham o'rganilmoqda. Behbudiy faoliyati milliy uyg'onish davrining yorqin namunasi hisoblanadi. U xalqni jaholatdan chiqarish va taraqqiyot sari yetaklashni maqsad qilgan. Behbudiy g'oyalari zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Uning ilmiy merosi yosh avlodni ma'naviy jihatdan tarbiyalashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli Behbudiy nomi o'zbek ma'rifatparvarligi tarixida alohida o'rin egallaydi.

Behbudiy ilmiy qarashlarida jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida madaniy islohotlarni amalga oshirish zarurligi alohida ta'kidlangan bo'lib, u ma'naviy yangilanishni ijtimoiy o'zgarishlarning muhim omili sifatida ko'rib chiqdi. Uning fikricha, jamiyatning intellektual darajasi avvalo aholining umumiy savodxonlik darajasi bilan belgilanadi va bu jarayon tizimli ta'lim orqali amalga oshirilishi mumkin. Behbudiy o'z maqolalarida jamiyatning turli qatlamlari o'rtasidagi bilim tafovutini kamaytirish zarurligini ilmiy asoslashga harakat qilgan. U madaniy taraqqiyotning muhim sharti sifatida zamonaviy bilimlarni milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashtirish g'oyasini ilgari surgan. Behbudiy fikricha, an'anaviy qarashlarni mutlaqo rad etmasdan, balki ularni yangi davr talablariga moslashtirish orqali jamiyatni rivojlantirish mumkin edi. Bu qarashlar uning ijtimoiy-falsafiy konsepsiyasining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Shu sababli Behbudiy merosi nafaqat pedagogik, balki madaniy-falsafiy jihatdan ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Behbudiy tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy qarashlar orasida millatning o'zini anglash jarayoni alohida o'rin egallaydi, chunki u milliy ongning shakllanishini tarixiy taraqqiyotning muhim bosqichi sifatida talqin etgan. U xalqning tarixiy xotirasini tiklash va milliy qadriyatlarni ilmiy asosda o'rganish zarurligini ta'kidlagan holda, madaniy merosni saqlash masalasiga jiddiy yondashgan. Behbudiy milliy taraqqiyotning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida ma'naviy birlikni mustahkamlash g'oyasini ilgari surgan. Uning fikricha, millatning kuchi uning a'zolari o'rtasidagi hamjihatlik va o'zaro hurmatga asoslanadi. Shu sababli u jamiyatda ijtimoiy kelishuv muhitini shakllantirishga intilgan. Behbudiy milliy o'zlikni anglash jarayonini faqat siyosiy emas, balki madaniy hodisa sifatida baholagan. Bu qarashlar uning ijtimoiy tafakkurining chuqur va keng qamrovli ekanligini ko'rsatadi.

Behbudiy ilmiy faoliyatida tarixiy jarayonlarni tahlil qilishga ham alohida e'tibor qaratgan bo'lib, u Turkistonning orqada qolish sabablarini tarixiy sharoitlar bilan bog'liq holda izohlashga harakat qilgan. U ijtimoiy rivojlanishning sekinlashuvini faqat tashqi omillar bilan emas, balki ichki ijtimoiy muammolar bilan ham bog'lagan. Behbudiy tarixiy taraqqiyotni izchil jarayon sifatida talqin qilib, unda inson omilining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatib bergan. U tarixni o'rganish orqali jamiyat kelajagini belgilash mumkinligini ta'kidlagan. Behbudiy tarixiy tajribani chuqur o'rganish zarurligini ilmiy asoslashga intilgan. Uning tarixiy qarashlari ma'rifatparvarlik g'oyalari bilan uzviy bog'liq edi. Bu esa uning ilmiy tafakkuri tizimli xarakterga ega bo'lganligini ko'rsatadi.

Behbudiy jamiyatning iqtisodiy rivojlanish masalalariga ham e'tibor qaratgan bo'lib, iqtisodiy taraqqiyotning muhim sharti sifatida kasb-hunar egallash zarurligini alohida ta'kidlagan. Uning fikricha, moddiy farovonlikning oshishi aholining bilim darajasining ortishi bilan bevosita bog'liq edi. Behbudiy iqtisodiy mustaqillikni milliy taraqqiyotning muhim ko'rsatkichlaridan biri sifatida baholagan. U yoshlarni hunarmandchilik va savdo-sotiq sohalarini egallashga da'vat etgan. Behbudiy iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida mehnat madaniyatini shakllantirish zarurligini qayd etgan. U iqtisodiy bilimlarni keng ommaga yetkazish muhim vazifa ekanligini ta'kidlagan. Bu qarashlar uning iqtisodiy tafakkuri ham keng qamrovli bo'lganligini ko'rsatadi.

Behbudiy o'z davrining intellektual muhitida shakllangan fikriy oqimlarni chuqur tahlil qilgan holda, ilmiy tafakkurning rivojlanishi jamiyatning umumiy taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatib bergan. U ilm-fan yutuqlarini o'zlashtirish jarayonida tanqidiy fikrlash muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlagan. Behbudiy fikricha, insonning mustaqil fikrlashi ijtimoiy taraqqiyotning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Shu sababli u yoshlarni erkin fikrlashga o'rgatish zarurligini ilgari surgan. Behbudiy ilmiy bilimlarni faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham qo'llash zarurligini qayd etgan. U ilm-fanning rivojlanishi inson tafakkurining kengayishiga xizmat qilishini ta'kidlagan. Bu qarashlar uning ma'rifatparvarlik konsepsiyasining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Behbudiy qarashlarida shaxs kamoloti masalasi markaziy o'rin egallagan bo'lib, u insonning har tomonlama rivojlanishini jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida baholagan. Uning fikricha, barkamol inson nafaqat bilimli, balki axloqan yetuk bo'lishi ham zarur edi. Behbudiy shaxsning ma'naviy kamoloti ijtimoiy muhit bilan chambarchas bog'liq ekanligini ta'kidlagan. U inson tarbiyasida oilaning o'rni katta ekanligini alohida qayd etgan. Behbudiy shaxsning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish zarurligini ilmiy asoslashga harakat qilgan. U jamiyat taraqqiyoti shaxs faolligi bilan bevosita bog'liq ekanligini ko'rsatib bergan. Bu qarashlar uning antropologik va pedagogik tafakkuri chuqur bo'lganligini ko'rsatadi.

Behbudiy ilmiy qarashlarida til masalasi muhim o'rin tutgan bo'lib, u milliy tilning rivojlanishini ma'naviy taraqqiyotning ajralmas qismi sifatida talqin etgan. Uning fikricha, ona

tilining rivojlanishi xalqning madaniy saviyasini oshirishga xizmat qiladi. Behbudiy tilni milliy o'zlikni ifodalovchi muhim vosita sifatida baholagan. U adabiy tilni soddalashtirish va omma uchun tushunarli qilish zarurligini ta'kidlagan. Behbudiy til orqali ilmiy bilimlarni keng ommaga yetkazish mumkinligini qayd etgan. U til madaniyatini oshirish jamiyatning umumiy rivojlanishiga xizmat qilishini ta'kidlagan. Bu qarashlar uning lingvistik tafakkuri ham rivojlanganligini ko'rsatadi.

Behbudiy dunyoqarashida diniy bilimlarning o'rni ham muhim bo'lib, u diniy va dunyoviy bilimlar o'rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligini ilgari surgan. Uning fikricha, diniy qadriyatlar jamiyat ma'naviyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Behbudiy diniy bilimlarni zamonaviy tafakkur bilan uyg'unlashtirish tarafdori bo'lgan. U dinni jaholat emas, balki ma'naviy poklanish vositasi sifatida talqin qilgan. Behbudiy diniy bilimlarni to'g'ri talqin qilish zarurligini ta'kidlagan. U diniy mutaassiblik jamiyat taraqqiyotiga to'sqinlik qilishi mumkinligini qayd etgan. Bu qarashlar uning diniy-falsafiy tafakkuri muvozanatli bo'lganligini ko'rsatadi.

Behbudiy faoliyatining ilmiy jihatdan muhim tomonlaridan biri uning zamonaviylik va an'anaviylik o'rtasidagi munosabatni tahlil qilganligidir, chunki u bu ikki omilni qarama-qarshi emas, balki o'zaro bog'liq hodisalar sifatida ko'rib chiqdi. U jamiyat rivojlanishida keskin uzilishlar emas, balki bosqichma-bosqich o'zgarishlar muhim ekanligini ta'kidlagan. Behbudiy modernizatsiya jarayonida milliy xususiyatlarni hisobga olish zarurligini ilmiy asoslashga harakat qilgan. U madaniy merosni asrab qolish bilan birga yangi bilimlarni o'zlashtirish zarurligini qayd etgan. Behbudiy jamiyatning barqaror rivojlanishi muvozanatli islohotlarga bog'liq ekanligini ta'kidlagan. U ijtimoiy o'zgarishlarni ilmiy asosda amalga oshirish zarurligini ilgari surgan. Bu qarashlar uning nazariy tafakkuri chuqur bo'lganligini ko'rsatadi.

Xulosa.

Behbudiy merosini zamonaviy ilmiy nuqtai nazardan o'rganish uning g'oyalari bugungi davrda ham nazariy ahamiyatini yo'qotmaganligini ko'rsatadi, chunki u ilgari surgan qarashlar ijtimoiy rivojlanishning umumiy qonuniyatlari bilan uyg'unlashadi. Uning ilmiy merosi jamiyatni modernizatsiya qilish jarayonlarini tushinishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi. Behbudiy qarashlari hozirgi davr tadqiqotchilari tomonidan turli ilmiy yo'nalishlarda o'rganilmoqda. U ilgari surgan g'oyalar ijtimoiy tafakkurning evolyutsiyasini anglash imkonini beradi. Behbudiy merosi tarixiy tajriba sifatida katta ilmiy qimmatga ega. Uning g'oyalari zamonaviy ilmiy izlanishlar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli Behbudiy ilmiy merosini chuqur o'rganish kelajak tadqiqotlari uchun ham muhim ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nilufar Rasulova: Adabiyotdan mukammal savol-javoblar III kitob. 2018-yil Toshkent "Nurafshon ziyo yog'dusi".
2. Boqijon To'xliyev: Adabiyot (majmua) III kitobi. 2018-yil Toshkent
3. Abdirashidov, Zaynobidin Jadidlar. Mahmudxo'ja Behbudiy: risola. Z. Abdirashidov. - Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. – 156b.
4. Baldauf, Ingeborg. XX asr o'zbek adabiyotiga chizgilar. - Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
5. Karimov N. Mahmudxo'ja Behbudiy. - Toshkent, 2010.